

Vakıflar Dergisi

Yıl: Haziran 2020 • Sayı: 53

VAKIFLAR DERGİSİ

Yıl: Haziran 2020 - Sayı:53 - Hakemli Dergidir. Haziran ve Aralık olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

TÜBİTAK ULAKBİM
Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT) tarafından taranmaktadır.

Sertifika No: 16651

ISSN: 1011-7474

e-ISSN: 2564-6796

Sahibi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına
Burhan ERSOY

Yayın Koordinatörü
Rifat TÜRKER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Mevlüt ÇAM

Yayın Yönetmeni
Mehmet KURTOĞLU

Editörler

Hüseyin ÇINAR, Fatih MÜDERRİSOĞLU

İngilizce Editörü

Miyase KOYUNCU KAYA

Tashih

Hasan DEMİRTAŞ

Dergi Sekreteryası

Hasan DEMİRTAŞ

Yayın Kurulu

Prof.Dr. Mehmet BULUT	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof.Dr. Yılmaz KURT	Ankara Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Mehmet ÖZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Ali YILMAZ	Uşak Üniversitesi
Doç.Dr. Miyase KOYUNCU KAYA	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih MÜDERRİSOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Murat YILMAZ	Ahmet Yesevi Üniversitesi

Yayın Danışma Kurulu

Prof. Dr. Mahmut AK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	Fırat Üniversitesi
Prof.Dr. Abide DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Géza DAVID	Macar Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ	Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Özer ERGENÇ	Bilkent Üniversitesi
Prof.Dr. Suraiya FAROQHI	İbn Haldun Üniversitesi
Prof.Dr. Zekeriya KURŞUN	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut KAYA	İstanbul Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Yunus KOÇ	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. İlber ORTAYLI	MEF Üniversitesi
Prof. Dr. Hüsrev SUBAŞI	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof.Dr. Eugenia KERMELİ ÜNAL	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Aysıl TÜKEL YAVUZ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ	Hacettepe Üniversitesi (Emekli)
Prof. Dr. Musa YILDIZ	Ahmet Yesevi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Vefa ÇOBANOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Dr. Rhoads MURPHEY	Birmingham Üniversitesi (Emekli)
Evanjeila BALTA	Ulusal Yunan Araştırma Vakfı / Yunanistan
Mehmet Çetin	Araştırmacı

Yayın ve Danışma Kurullarındaki isimler unvan ve soyadına göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Dergimize gönderilen yazılar, önce yayın kurulunca incelenir ve uygun bulunanlar, değerlendirilmek üzere alanında çalışması ile tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Dergide çıkan yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir. Yayınlanan yazı, belge ve fotoğrafların her türlü hukuki sorumluluğu yazarına aittir.

Yazışma Adresi:

T.C.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı
Vakıflar Dergisi Atatürk Bulvarı. No: 10 06050 Ulus / ANKARA / TÜRKİYE
Tel: (0312) 5096000 - Faks: (0312) 324 47 22
e-posta: vakiflardergisi@vgm.gov.tr - web: www.vgm.gov.tr

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Yahya Paşa'nın Üsküp'teki Vakıfları	9
Waqfs of Yahya Pasha in Skopje	
Mehmet İnbası	
Mülkiyet Bakımından Silistre Sancağı'nda Değirmenler (XVI. ve XVII. Yüzyıllar)	29
The Mills in Silistre Sanjak in terms of Ownership (XVI. and XVII. Centuries)	
Ahmet Köç	
1576 Numaralı Defter Örneğinde Ruûs Defterlerinin Vakıf Atamaları Açısından Önemi	47
The Importance of Ruûs Books for Waqf Assignment; The Case of Book Number 1576	
Ülkü Yancı	
1766 Tarihli Bir Hamam Defterine Göre İstanbul Vakıf Hamamları	67
Istanbul Waqf Hammams According to a Hammam Survey Dated 1766	
Ahmet Yaşar	
Hurufat Defterlerine Göre Vakıf Kurumlarında Yaşanan Sıkıntılar: Adıyaman Vakıfları Örneği	101
Troubles in Waqf Institutions According to the Hurufat Registers: The Case of Adıyaman Wagfs	
Muhammet Nuri Tunç	
Hurufat Defterlerine Göre 17. ve 18. Yüzyıllarda Gercanis'de (Refahiye) Bulunan Vakıf Eserler	115
The Waqf Monuments in Gercanis (Refahiye) in the 17th and 18th Centuries According to the Hurufat Registers	
Funda Naldan	
Tanzimat Sonrasında Siverek'teki Vakıflar Ve Mahkemelere Yansıyan Problemleri	133
Waqfs in Siverek After The Tanzimat and Their Problems Reflected in The Courts	
Ekrem Akman	
19. Yüzyılda Karamanoğlu Mehmet Bey Camii ve Vakfı	147
The Karamanoğlu Mehmet Bey Mosque and Waqf in 19th Century	
Sefa Alp - Selahattin Satılmış	
Amasya Bayezit İl Halk Kütüphanesi'ndeki Mecmû'a-i Ed'îye Ve Tasvirleri	163
Majmu'a Al-Ad'îya and Its Illustrations in Amasya Bayezit Province Public Library	
Hayrunnisa Turan - Zeynep Er	
Gaziantep Geleneksel Hamamlarının Belgelenmesi Ve Koruma Önerileri	181
Documentation of Gaziantep Traditional Baths and Protection Recommendations	
Emine Ekinci Dağtekin	
İstanbul'da Kentsel Hafızanın Devamlılığı: Pantokrator Manastırı İle Süleymaniye Külliyesi'nin Karşılaştırılması ..	199
Continuity of Urban Memory in Istanbul: Comparison of Pantocrator Monastery and Suleymaniye Complex	
İlknur Türkoğlu	
Hak Temelli Yaklaşım Bağlamında Vakıfların Sosyal Yardımları: Ankara ve İstanbul Örnekleri	221
Social Assistances of Wagfs in the Context of Right-Based Approach: The Cases of Ankara and İstanbul	
Hicran Atatanır	
Tarihçe-i Ayasofya	247
History of the Hagia Sophia	
Mevlüt Çam - Beyhan Hacıömeroğlu	
Kitabiyât	265
Book Review	
Hasan Demirtaş, Hacı Bektaş Velî Dergâhı Ziyaretçi Defteri (1921- 1925)	266
Yılmaz Kurt	

Tanzimat Sonrasında Siverek'teki Vakıflar Ve Mahkemelere Yansıyan Problemleri*

Ekrem Akman**

Öz

Tanzimat sonrasında uygulanmaya başlanan merkezileşme politikaları sonucunda, adem-i merkeziyetin önemli unsurlarından olan vakıfların özerk konumları zayıflasa da, vakıflar toplumun sosyal ve iktisadi hayatındaki önemlerini korumaya devam etmişlerdir. Bu dönemde Siverek'te başta camiler ve diğer ibadet kurumlarına ait olmak üzere hem hayır cihetine hem de evlada şart kılınmış Müslümanlara ve gayrimüslimlere ait birçok vakıf vardır. Bu çalışma merkeziyetçi politikaların uygulandığı dönemde de Siverek'teki vakıfların çeşitliliği ve işlevselliğinden hareketle toplumdaki rollerinin devam ettiğini iddia etmektedir. Bu makale Siverek'te Tanzimat sonrası dönemin sosyal zihniyetinin ipuçlarını veren vakıfların mahkemelere yansıyan problemlerini Şer'iyeye sicillerini temel alarak ortaya koymayı denemektedir.

Anahtar Kelimeler: Siverek, Vakıf, Hayrî Vakıf, Aile vakfı, Gayrimüslim vakıfları

Waqfs in Siverek After The Tanzimat and Their Problems Reflected in The Courts

Abstract

Although the autonomous positions of waqf, which is one of the important features of decentralization, weakened as a result of the centralization policies that began to be implemented after Tanzimat, the waqfs continued to maintain their importance in the social and economic life of society. In this period, there are many waqfs in Siverek, mainly belonging to mosques and other place of worship owned by Muslims and non-Muslims and endowed for both charitable purposes and filial conditions. This study asserts that the waqfs in Siverek continued to maintain their roles in the society considering their diversity and functionality even in the time when the decentralization policies were implemented. This article attempts to reveal the problems of the waqfs in Siverek, which gave clues to the social mentality of the post-Tanzimat era, on the basis of the Sher'iyee registers.

Keywords: Siverek, Waqf, Philanthropic Waqf, Family Waqf, Non-Muslim Waqfs

* Bu konu, 6-8 Nisan 2018 tarihlerinde düzenlenen "III. Uluslararası Osmanlı Sancağından Cumhuriyet Kentine Urfa Tarihi Sempozyumu"nda tebliğ olarak sunulmuş, daha sonra genişletilerek makaleye dönüştürülmüştür.

DOI: <https://doi.org/10.16971/vakiflar.621970>

Makalenin Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Makalenin Geliş Tarihi: Received Date.: Mart 2019 / March 2019

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Mayıs 2019 / May 2020

Makale Rapor Durumu: Makale iki akademisyen hakemin inceleme raporları doğrultusunda yayınlanmıştır.

Article Report Status: The article was published as a result of the review reports of two academic referees.

** Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; ekremakman@yahoo.com; ORCID: www.orcid.org/0000-2784-3908

Giriş

İslam toplumlarında yardımlaşma ve insanların ihtiyaçlarını karşılamaya dair yapılan tavsiye ve uyarılarla cömertlik ön plana çıkarılmıştır. Malının ve servetinin bir kısmını israfa kaçmadan, toplumda ve yaşanan mekânda daha yararlı bir mecraya aktarmanın en geniş aracı olan vakıflar, Osmanlı Devleti uygulaması ile toplum hayatını adeta iç içe geçmiş bir sosyal ilişkiler ağına çevirmiştir (Kozak, 1985: 61). İslam hukukçuları vakıf müessesesinin hukuki çerçevesini oluşturarak bu konuda çeşitli eserler telif etmişlerdir. Osmanlı vakıf uygulamasında Hanefi Mezhebi içtihatları temel kanun olmuştur. Şeyhülislamın bu konuda verdikleri fetvalar uygulamada rehber olmuştur.¹

Bu bağlamda Tanzimat sonrası dönemde Siverek'te, vakıflar etrafında yaşanan problemler, mahkemeye yansıyan davalar incelenmiştir. Merkezîyetçi politikaların uygulandığı ve vakıfların toplumdaki rollerinin devam ettiği bu dönemde, vakıfların toplumdaki rollerinin devam ettiği, sosyal hayatın içindeki etkilerinin sürdüğü iddia edilmektedir. Vakıflarla ilgili geniş bir literatür olmasına rağmen, Siverek özelinde vakıflarla ilgili bir çalışma yapılmamıştır.² Çalışma Siverek'te vakıfların işleyişi, problemleri ve çeşitleri hakkında bir boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın temel kaynağı kaynakçada numara ve tarihleri verilen Siverek şer'iyeye sicilleridir. Makalenin kapsamı mevcut şer'iyeye sicillerinin verileri ışığında, Siverek'te 1850-1900 yılları arasında mahkemeye yansıyan ve böylece kayda geçen vakıflarla ilgili davalar, problemler ve uygulamaları ile sınırlı olacaktır. Bu makale üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Siverek'te şer'iyeye sicillerinde adı geçen ve dava konusu olan vakıf türleri, ikinci bölümde vakıflarla ilgili mahkemeye yansıyan davalar, üçüncü bölümde gayrimüslimlere ait vakıflar ve problemleri işlenmiştir.

A. Siverek'te Mahkeme Kayıtlarında Adı Geçen Vakıflar

Siverek'te 1850-1900 yılları arasında mahkemeye intikal eden davalarda adı geçen 22 değişik vakıf tespit edilmiştir. Çoğunluğunu şehirdeki camilere, kilise ve mabetlere, doğrudan hayır işlerine (su kuyusu, köprü ve yol tamirati gibi) ve aileye tahsis edilmiş, bağ, bahçe, dükkân ve evlerden oluşan vakıflar oluşturmaktadır. Şehirde gayrimüslimlere ait vakıflar da bulunmaktadır. Ermeni ve Protestan Kiliselerine ait vakıflar yanında, burada yaşayan Yahudilere ibadet yeri olarak tahsis edilmiş bir evin vakfedildiği de görülmektedir.

Döneme ait Siverek Şer'iyeye Sicilleri (S.Ş.S.,No: 440,443,445)'nde tespit edilen vakıflar şunlardır. Cami-i Kebir Vakıfları, Hüseyin Çeribaşı Cami-i Şerifi (Sulu Cami) Vakıfları, Hasan Çelebi Cami-i Vakfı, Hacı Ömer Cami-i Şerifi Vakfı, Gülabi Bey Cami-i Vakfı, Haliliye Cami-i Vakfı, Siverek Kasabasına bağlı Viranşehir civarında Eyüp Nebi Hazretleri Vakfı, Hacı Hafız Muhammed bin Hacı Hasan Efendi Vakfı, Yahudilerin ibadethanesine mahsus Altun Hatun'un Vakfı, Ermeni Milleti Kilisesi Vakfı, Ermeniyan Mahallesi Kilise Vakfı, Ermeni Milleti mekteplerine tahsis edilmiş vakıf, Protestan Muksi Cevher'in Ermeni Milleti mekteplerine tahsis ettiği vakfı, Ermeni Sara'nın Protestan Milleti'nin avarızına tahsis ettiği vakıf. Uğurluzâdelerin evlâdiyet vakıfları: Hacı Azime Hatun'un evlada meşrut aile vakfı Molla Ali Kâsan Vakfı, İsmail Efendi'nin erkek evlatlara meşrut vakfı. Kadirzâde Eyyüb Efendi Vakfı, Berberler kuyusuna meşrut vakıf, İzollu hayratı vakfı.

Siverek'teki vakıf çeşitliliği buradaki dini canlılığın da bir iz düşümüdür. Şehirde Müslüman, Hristiyan (Süryani Ortodoks, Protestan, Ermeni) ve Yahudi milletlerinin ibadet yerlerine tahsis edilen vakıflar buradaki dini renkliliği göstermektedir. Diğer vakıf türleri ise, öncelikle evlada şart kılınanlar ile değişik hayır işlerine ayrılmış vakıflardır. Su vakıfları ve yol vakıfları şehrin mekân organizasyonunda önemli

bir paya sahiptirler. Çarşı içinde berberlere tahsis edilmiş bir kuyunun tamirat ve bakımı için vakfedilen dükkânlar ticari hayatın hareketi içindeki vakıfların işlevini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada vakıf tasnifi konu dışında kalmakla beraber, mahkemeye intikal eden vakıflar içinde kabaca bir sınıflandırma yapılacak olursa, Evkaf Nezâreti'ne bağlı mülhak vakıflar ile vakfiyelerinde belirtildiği gibi mütevellileri tarafından idare edilen hayrî ve evlada şart kılınmış aile vakıfları zikredilebilir. Aşağıda bu vakıf türlerine kısaca değinilecektir.

1. Nezârete Bağlanan (Mülhak) Vakıflar:

Osmanlı Devletinde vakıflar kadıların kontrolü altında mütevellileri aracılığı idare edilmekteydiler. Klasik dönemde merkezi idarenin temsilcisi olarak kadıya bağlı olan vakıflar, 19. yüzyılın başına gelindiğinde artık kontrol edilmeleri büyük bir sorun haline gelmişti. Şehirlerdeki mülk ve arazilerin büyük bir kısmı vakıf malına dönüştüğünden bu emlakın alım-satımı, vakıf gelir ve giderlerin paylaşımı ve hesaplanmasında ciddi sıkıntılar ortaya çıktı. Vakıfları bir merkeze bağlamak ve suistimalleri engellemek amacıyla, idare ve denetim işlerini yürütmek üzere 1826 yılında Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti kuruldu. Bu nezârete bağlı olan ve hususi mütevellileri tarafından idare edilen vakıflara mülhak vakıflar denmektedir (Ömer Hilmi, 1977: 17). Siverek'te şehirdeki cami vakıfları ve Eyüp Nebi Türbesi vakıfları geliri çok olan tanınmış mülhak vakıflardandırlar. Sermaye ve itibar kaynağı olan bu tür vakıflar Tanzimat sonrasında Evkaf Nezâreti'ne bağlanarak merkezi idareye bağlanmışlardır. Bu vakıflara hususi müteveli ve bakanlık adına nezâret etmek şehir eşrafı arasında rağbet edilen bir görev olarak ortaya çıkmıştır. Vakıfların mütevelliliği ve gelirlerinin harcanması konusunda pek çok anlaşmazlık mahkemeye intikal etmiştir (S.Ş.S. 440: 123). Bu dönemde Evkaf Nezâretine bağlı Siverek'teki vakıfların muhasebe ve denetimi şehirde bulunun Evkaf Muhasebecisi vekili Hacı Ali Efendizâde Hacı Mustafa Efendi tarafından yürütülmekteydi (S.Ş.S. 445: 110). Hacı Mustafa Efendi şehrin ileri gelen eşraf ailelerinden birine (Hacı Ali Efendizâde) mensuptur. Hacı Ali Efendizâdeler bu dönemde Siverek'te en etkin şehirli bir ailedir. Gerek Kaza idare Meclisinde, gerekse daha sonra oluşturulan Belediye meclisinde çok etkin ve güçlü bir konumdadırlar. Bu meclislerin reisliğini de yapmaktadırlar. (Akman, 2017:174).Bu itibarlı görevi muhtemelen mensubu olduğu ailenin şehirdeki gücüne dayanarak almıştır. Tanzimat'la beraber ayanların ortadan kaldırılmasından sonra yerel birer güç olmaya başlayan şehir eşrafının önemli bir sermaye kaynağı olan vakıf idarecilliğini ellerinde bulundurdukları görülmektedir .

2. Hayri (Şer'î) Vakıflar:

Vakıfların kurulmasının temel motivasyon kaynağı hayır yapmaktır. Vakfın sosyal statü, malını devletin müsaderesinden koruma, istenmeyen mirasçılardan devre dışı bırakılması, servetini mülkiyetten çıkararak vakıf şemsiyesi altında korumaya almak gibi dünyevi maksatlarla kurulduğuna dair görüşler de vardır. Özellikle evlada şart kılınan aile vakıfları için bu iddialar daha çok dillendirilmektedir. Hayra yönelik vakıflarda ise, vakıf sahibi doğrudan doğruya Allah'a yakınlık maksadıyla, herkesin ya da sadece fakirlerin yararlanması için mülklerini bu amaca tahsis ederek kurduğu vakıf ile alakasını keser. Bu tür vakıflara şer'î veya hayrî vakıflar denmektedir (Ömer Hilmi, 1977: 15, Bilmen,1999: c.4, 286). Siverek'te pek çok hayra yönelik vakıf malı gayr-ı menkul tespit edilmiştir. Özellikle camiler, kiliseler, türbeler, yol ve köprü yapımı, çeşmeler ve su kuyularına meşrut vakıf dükkânlar, evler ve bahçeler bulunmaktadır (S.Ş.S. 445: 19). Aşağıda tamamen hayır cihetine tahsis edilmiş bazı vakıflardan örnekler verilmiştir.

Siverek'te *Çerkozâdelerden* olup, bir dönem şehirde kaza idare meclisi azalığı da yapan Hacı Hafız Ali bin Muhammed bin Abdullah H.1283/M.1866-67 senesinde mülkü olup, Siverek Çarşısı'nda dört adet dük-

kânını Gülâbi Mahallesi yakınında yeniden inşa ve bina eylediği Haliliye Camisi ihtiyaçlarında kullanılmak üzere vakfetmiştir (S.Ş.S. 445: 133).

Hasan Çelebi Mahallesi sakinlerinden Molla Ali Kasan'ın vakfı da hayra yönelik bir vakıftır. Sahibi olduğu beş oda, önünde eyvan ve havlusu olan ve han olarak kullanılan mülkünü önce meşayihden Şeyh Ali Efendi'nin oturması, o vefat ettikten sonra "Hacı Ömer camiinin tamir ve imam masraflarına, fazla kalan olursa Haremeyn fukarasına" vakfetmiştir.³ Molla Ali Efendi mülkünü sadece hayır cihetine vakfetmiş, vakıf gerçekleştikten sonra vakfedilen mülk ile alakası kesilmiştir.

Siverek Çarşısı'nda Arasa Boğazında Yemiş Hanı avlusunda bulunan ve esnaf ile hana gelen misafirlerin yararlandığı Berber Kuyusu'nun bakımı ve devamının sağlanması için, çarşıdaki bazı dükkânlar vakfedilmiştir⁴ (S.Ş.S. 445, S.19). Bu dükkânları vakfedenlerin maksadı Allah'a yakınlık ve ibadullaha yardım etmektir. Dükkânların gelirinin vakfedenlerle alakaları kalmamış olup, doğrudan hayır işi olan bir su kuyusunun yararına kullanılmıştır.

Ayrıca şehirde ve kırsal alanda Cami-i Kebir'e tahsis edilmiş vakıf dükkânları, vakıf evler ve şire (üzüm) bağı, Hüseyin Çeribaşı (Sulu) Cami-i şerifi vakıf dükkânları ve akarları, Gülâbi Bey Cami-i vakıfları, Haliliye Cami-i şerifi vakfı, Hasan Çelebi Cami-i vakıf malları bulunmaktadır. Camiler dışında Siverek kasabasına bağlı Viranşehir civarında Eyüp Nebi Vakfı (S.Ş.S.440, S.26, No.246), şehir merkezinde Şeyh Hüseyin'in Hüccesine ait vakıf dükkânlar (S.Ş.S.440, S.150, No.1026) , Protestan ve Ermeni Kiliseleri ile Yahudilerin ibadethanesine vakıf olarak tahsis edilen ev ve dükkânlar bulunmaktadır. (S.Ş.S.445-S:95, No:61) Burada zikredilen vakıflar hayır cihetine sarf edilmek üzere sahipleri ile ilişkileri kesilerek idareleri mütevellilere teslim edilmiştir.

Daha çok dini mekânlara tahsis edilen vakıflar yanında kişilere, esnafa, fakirlere, çocuklara, su kuyularına, yol, köprü ve çeşmelerin bakımına sarf edilmek üzere vakfedilen dükkân, ev, arazi ve bağlar ilk sırayı almaktadır. Bu dönemde de toplumda vakıflar aracılığı ile sosyal ihtiyaçların karşılanmaya devam edildiğini vakıfların çeşitliliği ve yoğunluğundan anlamak mümkündür. Vakıflar dini hayat, eğitim, şehrin bazı beledi işlerinin görülmesi (su kuyularının, çeşme ve su kanallarının tamiri) gibi önemli konularda önemini sürdürmektedir.

3. Evladiyet veya Aile Vakıfları

Gelirinden yararlanma açısından en çok tartışılan, aile ya da evlada şart kılınan⁵ ve vakfedenin mütevelliliğini/idaresini ve gelirlerini önce kendisine, vefatından sonra ailesine ve evladına tahsis ettiği vakıflardır (Fetâvâ-yı Ali Efendi, 1324: 212; Yediyıldız, 2003: 16). Servet sahibi kişi vakfettiği mülklerinin kullanımı ve gelirlerini ya da sadece idaresini (mütevelli) hayatta iken kendisine, vefatından sonra da çocuklarına ve onların çocuklarına tahsis etmektedir. Bu vakıf muamelesinde servet sahibi vakıf aracılığı ile mülkünü olası bir devlet müsaderesinden kurtarmak, miras paylaşımına karşı korumak ve vakıf gelirini kendi ailesinin yararına tahsis ettiği gerekçesi ile tartışmalara konu olmuştur (Barkan, 1940: 158; Köprülü, 1942: 13, Yediyıldız, 2003: 17).

Bu iddialara göre, evladına ya da aile bireylerine yönelik vakıf kuranlar hayır işlemekten ziyade aslında, mülkünü vakıf şemsiyesi altında olası müsadere tehlikesinden korumaya çalışmışlardır. Ayrıca bir vasiyetname şeklini alan vakfiyelerinde mirasçıların bir kısmının sırasını değiştirerek bazı mirasçıları devreden çıkarıp mallarının parçalanmasına engel olmak amacını gütmüşlerdir. Böylece vefatlarından sonra mülklerinin devamı sağlandığı gibi, ailenin şerefi de korunmuş olur (Barkan, 1940: 161). Köprülü bu

iddiaya “Vakıfların şahsi menfaati ön plana çıkarmak maksadıyla bu kadar yaygınlaştığını iddia etmek materyalist bir telakkidir ve vakıfların kurulmasında etki eden dini, ahlaki, iktisadi ve içtimai pek çok amili gözden kaçırmaya neden olmaktadır” (Köprülü, 1942: 1) şeklinde cevap vermektedir. Vakıfların miras sistemine tepki olarak kurulduğu iddialarının ise, ancak belli bir dönem için düşünülebileceğini ve bunun bir müessesenin tamamına teşmil edilmemesi gerektiğini belirtmektedir (Köprülü, 1942: 31)

Hacı Azime Hatun’un aile vakfından da anlaşılacağı gibi, evlada ve aileye tahsis edilen vakıflar Tanzimat’tan sonra da müsadere sistemi ortadan kalkmasına rağmen varlığını devam ettirmiştir. Bu da en azından bu dönem için bile olsa bu tür vakıfların mülkün müsadereye korunması amacıyla kurulduğu iddiasını çürütmektedir. Ancak kişinin vakıf şemsiyesi altında servetini dağılmaktan kurtarmak gibi nedenler göz ardı edilmemesi gereken iddialardır. Nitekim bazı müsrif ve “mirasyedi” mirasçıların babalarından kalan serveti çok kısa zamanda tükettikleri ve sonraki zamanlarda sefil oldukları her zaman rastlanabilen sosyal bir olgudur. Bunu gören servet sahibi miras bırakanlar, servetlerini korumak, çocuklarının geçinimini teminat altına almak hem de mallarının bir kısmını fakirlere sarf etmek gibi birkaç meşru amaç gütmüş olmalıdırlar (Berki, 1969: 336; Şakir Berki, 1969: 3). Siverek’te 19.yüzyılın ikinci yarısından daha önce kurulmuş ve varlıkları devam eden aile vakıflarının yanında, bu dönemde kurulmuş bu türden vakıflar da bulunmaktadır. Aşağıda bu tür vakıflara bazı örnekler verilecektir.

Fettahlızâde Hacı Azime Hatun, Siverek’te dönemin en işlek üç hamamından birisi olan çarşı merkezindeki Cıncıklı Hamamı’nın ortağıdır. H.1272/M.1855-1856 yılında muhtemelen çocukları olmadığından, hamamdaki hisselerinin gelirini evvela kendi nefesine, vefatından sonra yılda üç hatm-i Kur’an tilavet ettirilip, gelirinin fazlasını köprü ve yol tamiratına sarf olunmak ve tamirata muhtaç köprü ve yol olmadığına Cami-i Kebir Mahallesi fukarasına sarf olunmak üzere vakfetmiştir. Azime Hatun vakfın idaresini (mütevelliliğini) de evvela kendisine ve kendisi vefat ettikten sonra amcası Bahaeddin Ağa ve onun erkek evlatları ve biraderi Hacı Hasan Ağa’nın erkek evlatları ve onların erkek evladına şart kılmış ve tayin etmiştir (S.Ş.S. 445: 110). Görüldüğü gibi Hacı Azime Hatun’un vakfı tam bir evladiyet vakfı olmayıp, Yedi yıldız’ın tasnifindeki yarı ailevi vakıflara uymaktadır (Yedi yıldız, 2003: 16). Böylece Hacı Azime Hatun vefatından sonra hamamın hisselerinin bölünmesini engellediği gibi, amcaları ve kardeşlerinin ortaklık paylarının mirasçılar arasında dağılmasını önlemeye çalışmıştır.⁶ Bu vakfiyede Hacı Azime Hatun iyi gelir getiren hamamdaki hisselerinin bir kısmının gelirini hayır işlerine tahsis ederken, yarı aile vakfı formülü ile aynı zamanda mülkünü dağılmaktan kurtarmıştır. İleri görüşlü bir işletmeci olduğu görülen Hacı Azime Hatun böylece işletmenin (hamamın) ailede kalmasını sağlamış, kendi hisselerinin gelirini de hayır işlerine ve fakirlere tahsis ederek bu vakıf aracılığı ile dinî ve ahlaki bir görevi yerine getirmiştir.

Bir başka örnek de, Hacı Hafız Muhammed bin Hacı Hasan Efendi’nin evladına şart kıldığı vakıftır. Hacı Hafız Muhammed Siverek çarşısında bulunan yedi adet dükkânının gelirini ve tasarrufunu kendisi hayatta olduğu müddetçe kendisine, kendisinden sonra hayatta olan erkek çocuklarından Muhammed, Mahmut, Tahir ve İbrahim ile bunların erkek çocuklarına eşit olarak tasarruf edilmek üzere vakfetmiştir⁷. Aile

6 Tereke dökümünde “Cıncıklı Hamamı’nın yetmiş iki sehimde kırk yedi sehmi 15000 kuruş” olarak kaydedilmiştir. (S.Ş.S. 445: 25).

7 “...vakf-ı sahihi müebbed ve haps-i sarih-i muhalled ile vakf ve haps edüp şöyle şart ve tayin eyledim ki, dekâkain-i mezkûreye ben hayatta olduğum müddette la yuşarikü fihî müşarikün vela yetenaza’ü fihî münazi’ün olmak üzere ben mutasarrif olup, bi-emrillehi taala vefat eylediğimden sonra evlad-ı zükûrum Muhammed, Mahmud ve Tahir ve İbrahim ile bunlardan tevellüd edecek evlad-ı zükûrum mütesaviyen mutasarrif olalar ve evlad-ı zükûrumdan kangisi vefat ederler ise müstehak olanlara hissesi batnen ba’de batnın ve neslen ba’de neslin evlad-ı zükûrları mutasarrif olalar. Eğer evladi zükûrları olmayarak vefat eden olur ise onların hissesi canib-i vakfa iade olunup ol halde müstehak olanlara munkasimen verile. ... ve neslimden ber karar olan zükûrum mevcut olsa evlad-ı inâsima hisse verilmeye. Meger batnen ba’de batnın evladi zükûrum bi’l-küllîye munkariz olur ise ol vakit evladi inâsım mutasarrif olalar.” (S.Ş.S. 445: 102).

fertleri (erkeklerden sonra kızlar dâhil) tamamen ortadan kalktıktan sonra, hayra yönelik (hayrî) vakfa dönüşerek, geliri Siverek'teki Haliliye Cami-i şerif ihtiyaçlarına, ondan sonra Medine-i Münevver'deki hademelere gönderilmesi hususu vakfiyeye kaydedilmiştir. Hacı Hafız'ın buradaki amacı görüldüğü gibi vakıf aracılığı ile malının dağılmasını önleyerek, erkek çocuklarının geleceğini garantiye alma endişesi gibi görülüyor. Ayrıca kız çocuklarının bu muamele ile mirastan pay almaları da engellenmiş olmaktadır. Vakfın asıl amacı olan üçüncü kişilere ve topluma yarar amacı bu vakıfta görülmemektedir. Bu tür vakıflara yapılan en önemli eleştiri, vakıf yoluyla servetin mülk statüsünden çıkarılarak devletin müdahale ve müsaderesinden koruma amacı taşıdığına dair olanı idi. Oysa 1890 yılında Osmanlı Devleti Tanzimat'tan meşrutiyete geçmiş ve geçmişte yapılageldiği şekliyle müsadere uygulaması ortadan kalkmıştır. Öyle ise bu evladiyete meşrut vakfın müsadere korkusu ile bir bağlantısını kurmak mümkün görünmemektedir. Ancak vakfiyedeki şartlara göz atıldığında, İslam miras hukukunun dışına çıkmak ya da vakıf yolu ile servetin dağılmasını ve parçalanmasını önlemek gayesi görülebilir. Bu açıdan Hacı Hafız Muhammed Efendi'nin adı geçen vakfı, yapılan tenkit ve itirazlara açık bir örnek olduğu düşünülebilir.

B. Vakıflarla İlgili Problemler

Klasik Osmanlı toplum hayatının merkezinde yer alan vakıflar, Tanzimat'tan sonra hem vakıf mülklerin giderek çoğalması ve kontrol edilemez hale gelmeleri hem de merkezleşmenin gereği olarak mütevellilerin gücünü kırmak amacıyla kısmen devlet kontrolüne alınmaya başlandılar. Ancak vakıflar toplumun sosyal hayatında merkezi konumlarını bu dönemde de sürdürmüşlerdir. Bunu da mahkemelere yansıyan vakıflarla ilgili davaların çokluğundan anlamak mümkündür. Aşağıda vakıflarla ilgili Siverek Şer'iyeye sicillerinde adı geçen davalara birer örnek verilecektir. Böylece Tanzimat döneminde Siverek örneğinde vakıfların toplumdaki rolü ile genel durumları hakkında bir fikir edinme imkânı ortaya çıkacaktır.

Vakıf Malın Şahıs Mülkü İle Değiştirilmesi (İstibdal) Davaları: İstibdal kısaca vakıf malının, mülk olan bir diğer mal ile haklı gerekçelerle ve vakıf lehinde olmak şartıyla değiştirilmesidir (Pakalın, 1983: c.2: 96). İslam hukukçuları bazı şartlarla cevazına hüküm vermekle beraber, bu muameleye şüphe ile bakılmış ve bu konuda uzun tartışmalar yaşanmıştır (Ömer Hilmi, 1977: 115, Bilmen, 1999:c.4: 355, Akgündüz, 3003: 377). İstibdal işlemi su-i istimal şüphesini gidermek için, muamele pek çok şarta bağlandığı halde, kötü ve gizli niyete dair kafalardaki soru işaretleri hep var olmuştur (Özkaya, 2010: 472).

Siverek'te Câmî-i Kebir'e vakfedilmiş iki parça bahçeyi, Hacı Ali Ağa bin Mehmet Razi adlı kişi, Çermik Mahallesi'ndeki bir bab dükkânı ile değiştirmeye talip olmuştur. Vakfın mütevellisi İsa Efendi "*ben dahi tevliyetim hasebiyle cânib-i vakfa enfa' ve evfer (faydalı ve daha iyi) olmağın istibdâl muradımdır*" diyerek mahkemeye başvurur. Bilirkişi heyeti vakfa ait bahçe ile değiştirecek dükkânı teftiş ederek, vakıf bahçeye dört yüz yetmiş üç kuruş, dükkâna da, bin iki yüz dört kuruş değer takdir ederler. Ayrıca dükkânın kira gelirinin bahçenin gelirinden fazla olduğunu da mahkemeye sundukları ehl-i vukûf (bilirkişi) raporunda belirtirler⁸. Şer'iyeye mahkemesi de işlemin vakfın lehine olduğuna hükmederek, istibdala müsaade etmiştir (S.Ş.S. 444: 120).

Tanzimat sonrası dönemde Siverek'te pek çok vakıf mülkünün değiştirilmesi davası bulunmaktadır. Bu davaların hepsi burada zikredilmeyecektir. Ancak bütün istibdal davalarında gayr-ı menkul binalar konusunda uzman olan usta ve diğer bilirkişilerin yazılı ve sözlü raporlarında şahıs malı, değiştirilmek istenen vakıf mülkten daha pahalı ve geliri daha fazla görülmektedir. Bu satış ve değiştirme muamelesinin vakıf

8 Bu dönemde binalarla ilgili keşiflere bilirkişi olarak genellikle mahkeme kâtibi Mevlana Şerif Efendi ile Mimar-ı Rum Gümüşhaneli Usta Yani veledi Konstantin başkanlığındaki bir heyet katılmıştır (S.Ş.S. 440: 103).

için “*daha evla ve enfa*” olduğuna dair görüş sonunda istibdal gerçekleştirilmektedir. Burada cevabı merak edilen soru şudur. Mülk sahipleri, dükkânlarının kıymeti vakıf dükkânın kıymetinden fazla olduğu halde, bu istibdal işine neden girmektedirler? Bu kişiler bunu sırf vakıf malına bir iyilik ve katkı olsun diye mi yapıyorlar? Doğrusu bu soruların cevaplarını mahkeme sicilinin kalıplaşmış ve formüle edilmiş ifadeleri arasında bulmak zor gibi görünüyor. Ancak vakıf malını değiştiren vakıf idarecisi/mütevelli ile bu mala talip olanların ilişkileri, şehirdeki statüleri, mal varlıkları, ticari tecrübe ve meslekleri göz önünde bulundurulduğunda belki bu konuda bazı ipuçları bulunabilir. İncelenen mahkeme kayıtlarında üç adet istibdal davasında Ali Ağa, ikisinin de Paşazade Eyüp Efendi'nin isimlerinin geçmesi, yukarıdaki soruların cevabı hakkında bir ipucu verebilir. Belgelerden anlaşıldığına göre bu iki şahıs şehir merkezinde ticaret ile uğraşmakta ve muhtemelen emlak işi de yapmaktadırlar. Üzerlerinde hane, dükkân ve değişik dükkân hisselerinin kaydı bulunmaktadır (S.Ş.S. 440: 103, 150). Bir kısım vakıfların Vakıflar Nezâreti'ne ilhak edilmesine rağmen, yerelde bu vakıflara idareci/mütevelli olarak tayin edilen kişilerin bazı uygunsuzlukları ve yukarıda görüldüğü gibi muvazaalı gibi görünen muamelelere giriştikleri anlaşılmaktadır.

Vakıf Arsasının Kiraya Verilmesi (İcare-i Zemin): Vakıf arazilerinin belli bir zaman sonra şahısların mülkiyetine geçmesine yol açan bir muamele de şahısların vakfa ait bir arsa üzerinde her yıl taksitler halinde belli bir kira ödeyerek bir bina veya dükkân inşa etmesi ve kullanmasıdır. Arsa vakfa ait olmakla beraber, üzerinde yapılan bina yıllık belli bir kira ödeyen şahsa kalmaktadır. Bu muameleye mukataalı vakıf ya da icare-i zemin denmektedir. Su-i istimallere açık olan bu işlem İslam hukukçuları tarafından eleştirilmekle beraber Ömer Nasuhi Bilmen'e göre “Bu muamele, bazı yerlerde kıyasa muhalif olarak kabul edilerek bir teamül hükmünü almıştır” (Bilmen, 1999: c.4: 291; Zerka, 1993: 801). Siverek'te bu şekilde kiraya verilip daha sonra anlaşmazlık konusu olan evladiyete meşrut vakfın dükkân ve arsası buna iyi bir örnektir. Mahkeme kayıtlarından anlaşıldığına göre Ermeni kalaycı Avanis, Uğurluzâdelerin vakfına ait bir arsada dokuz yıllık belli bir kira karşılığında bir kalaycı dükkânı inşa etmiştir. Daha sonra Uğurluzâdeler Ermeni kalaycıdan ailenin kaplarını kalaylamak üzere alacakları kira bedelinden vazgeçmişler. Ancak zamanla Avanis'in torunlarından Kalaycı Sevdaloğlu Ero dedesinin yaptığı bu anlaşmadan haberi olmadığını beyan ederek dükkânın kendi mülkü olduğunu iddia etmiştir. Yapılan muhakeme sonunda dükkânın Ero'ya, arsanın ise vakfa ait olduğuna hükmedilmiş, vakıf mütevellisi tarafından Ero'ya dükkânın kıymeti olan altı yüz kuruş ödenmiş ve dükkândan el çekirilmiştir. Böylece icare-i zemin usulü ile kiralanan ve belki bir müddet sonra Kalaycı Ero'nun mülküne geçebilme ihtimali olan arsa vakfa iade edilmiştir (S.Ş.S.440, S.17). Vakıfların sosyal ilişkileri belirlediği toplum hayatı burada Müslüman ve Ermeni iki ailenin ilişki ağını da ortaya koymaktadır. Dedeleri arasındaki bir aile yakınlığı ve dostluğu, vakıf arsanın Kalaycı Avanis'e az bir ücretle kiralınmasına belki de dostları Ermeni ailesinin geçimini sağlamanın yolunu açmak için verilmiştir. Ermeni aile de dostluklarını Uğurluzâdelerin kaplarını kalaylamak suretiyle devam ettirmişlerdir. Ancak bu dostluğun zaman içinde torunlara kadar ulaşmadığı görülmektedir. Farklı din mensupları arasındaki anlaşmazlıkların mahkemeye yansımaları aralarındaki ilişki yoğunluğunu da göstermektedir.

Diğer davalar: Vakıf mütevellileri ve vakıflardan yararlananlar arasında sık görülen davalardan biri de vakfiye şartlarına uyulmadığına dair vakfı yönetenler hakkında yapılan şikâyetlerdir. Vakfiye, vakıf sahibinin kanunu gibidir. Vakfiyeler mahkemede sicile geçirilerek kesinlik kazanmaktaydılar. Günümüze ulaşmaları da mahkeme sicillerinde muhafaza edilmeleri sayesinde olmuştur. Siverek'te de Evkaf Muhasebecisi Hacı Mustafa Efendi Cıncıklı Hamamın mütevellisi Abdulfettah Ağa bin Muhyiddin Ağa küçük olduğundan onun vasisi olan Osman bin Abdullah'ı vakfiyedeki şartlara uymadığından dolayı şikâyet etmiştir. Vasi Osman ellerindeki vakfiye suretini “Mahkeme-i şer'iyede mahfuz olan sicilât” ile karşı-

laştırılması için ibraz etmiş, her iki suretin aynı olduğu tespit edildiği için şikâyetçinin davası düşmüştür (S.Ş.S.445, S.110) . Hasan Çelebi Mahallesi'nden Ahmet Cemil bin Hüseyin Ağa amcası oğlu İsmail bin Hafız Abdullah'ı dedelerinden kendilerine intikal eden vakıf hissesine ve bu hisselerden gelen kira gelirine el koyduğu için şikâyet etmiştir. Vakıf mütevellisi İsmail elinde vakfiye senedi olmadığından mahkemeye çağırıldığı eski müftü Hacı Numan Efendi bin Hafız Mustafa ve Muhammed Salihzâde Mustafa Efendi'nin şahadetleri ile Ahmet Cemil'e davadan el çektirmiştir (S.Ş.S. 445: 133).

Siverek Şer'iyye Mahkemesi'ne intikal eden bir başka vakıf davası da vakfın alacakları ile ilgilidir. Hasan Çelebi Camisi vakıflarının mütevellisi Siverek eşrafından Terzizâde Mustafa Ağa, camiye ait vakıfların gelirinden on sekiz bin yüz kırk yedi buçuk kuruşu Said Ağaya borç vermiş karşılığında sakin olduğu evini rehin almıştır. Mütevellisi mahkemeden aldığı belge (i'lam) ile vefat eden Said Ağa terekesinde bulunan rehin evi suk-ı sultanide on iki bin altı yüz kırk yedi buçuk kuruşa sattırmıştır. Alacağın kalan kısmı için müteveffa Said Ağa'nın terekesine sahip mirasçılara müracaat olunmuştur (S.Ş.S. 444: 168). Evi bu fiyata vakıf mütevellisi Hacı Mustafa Ağa almıştır. Vakıf mütevellisi Terzizade Mustafa Ağa şehir eşrafından olup, mütevellisi olduğu vakıflara ait büyük bir serveti piyasaya sürmüştü. Siverek'te belediye reisliğini de ellerinde bulunduran Terzizâdeler, vakıf sermayesini şehirdeki statülerini pekiştirme aracı olarak kullanmaktadırlar. Dava ile ilgili sicilde ilginç bir ayrıntı da müzayedeye çıkarılan rehine evin vakıf mütevellisi Mustafa Ağa tarafından satın alınmasıdır.

Mahkeme kayıtlarında vakıflarla ilgili davalar özetle şöyle sıralanabilir; istibdal davaları, vakıf arazisinde bina inşa eden zemin kirası davaları, evladiyete şart kılınmış vakıfların mirasçılarının anlaşmazlıkları, vakıf hisselerinin gasp edilmesi, vakfiye şartlarına uymamak, kendisinden yararlanılamaz hale gelip harap olmak üzere olan vakıfların yeniden paylaşılması veya bir başka mülkle değiştirilmeleri gibi davalardır (S.Ş.S.440, s.55).

C. Gayrimüslim Vakıfları

Siverek'te Müslümanlara ait vakıflar olduğu gibi, burada yaşayan Ermeni, Süryani-Protestan ve Yahudilerin de çeşitli vakıfları bulunmaktadır. Gayrimüslimlerin kurdukları bu vakıflar da şer'iyye mahkemesinde şer'î usullere göre kurulmuş olup, anlaşmazlıkları da yine şer'î mahkemede çözümlenmiş, davaları bazen fetva için müftüye havale edilmiştir. Aşağıda bu vakıflardan ve mahkemeye intikal eden davalardan bir kısmı özetlenecek ve Siverek'te gayrimüslim vakıfların nasıl işlediği tartışılacaktır.

Protestan Muksi Cevher'in Ermenilere Tahsis Edilen Vakfı: Siverek Hasan Çelebi Mahallesi'nde müte-mekkin Protestan mezhebine mensup Muksi Cevher Hatun muhtemelen yaşlı olduğundan, mahkeme kâtiplerinden Ali Efendi'yi evine çağırmıştır. Müslüman şahitler huzurunda adı geçen milletin (Protestan) başpapazı Tavid (Davud) Keşiş veledi Sarkis'i vakfına mütevellisi olarak tayin eden Muksi Cevher, vakfettiği dükkânın kiraya verilerek gelirinin Siverek'teki Ermeni Milleti mekteplerine ve daha sonra aynı şehirdeki Ermeni Milleti fukarasına tahsis edilmesini şart koşmuştur. Evine çağırıldığı mahkeme heyeti önünde vakfi tescil ettirmiştir (S.Ş.S. 445: 10). Hasan Çelebi Mahallesi'nden Ermeni Makdis Sarkis veledi Karabet de tıpkı Muksi Cevher Hatun gibi kendi mülkü olan bir fırın ve bir evin yarsını vakfedip, kiraya verildikten sonra dükkân ve menzilin yıllık kira gelirini Ermeni Milletin mekteplerine ve daha sonra aynı mahallede bulunan Ermeni Milleti fukarasına tahsis etmiştir (S.Ş.S. 445: 15). Burada vakıf sahipleri mülklerinin gelirlerini sadece kendi milletlerinin fukarasına ve mekteplerine vakfetmişler. Gayrimüslimlerin kendi milletlerinin fukarası lehine vakıf kurmaları şeyhülislam fetvaları çerçevesinde kabul edilirken, burada vakıf geliri kilise ve mektep gibi bir kuruma tahsis edilmiştir (Düzdağ, 2018: 127).

Ermeni Sara Hatun'un Protestan Vakfı: Hasan Çelebi Mahallesi'nde oturan doksan yaşındaki Ermeni Sara binti İgos adındaki kadın kendi mülkü olan bir dükkânın gelirini Siverek'teki Protestan Milletinin mali yükümlülüklerine (avarız ve tekâlif-i örfiyelerine) ve fukaralarına sarf edilmek üzere vakfeder. Çocukları annelerinin yaşlı ve bunamış (ma'tüha⁹) olduğunu, bu durumda yaptığı vakfın *şer'an* caiz ve geçerli olmadığını iddia ederek mahkemede anneleri için vesayet davası açarlar. Mahkeme Sara Hatun'a bir vasi tayin ederek vakıf işlemini durdurur. Sara Hatun bizzat mahkemeye giderek naibin huzurunda aklî meleklerinin yerinde olduğunu, menfaat ve zararını fark edecek kudrette bulunduğunu ve vâsiye ihtiyacını olmadığına dair bir hüccet olarak adı geçen dükkânının gelirini sadece Protestan Milletine sarf edilmesini şart koşarak vakfını tesciller. Çocukları bu işlemde memnun olmamışlardır. Bu memnuniyetsizlik Ermeni olan Sara Hatunun mülkünü Protestanlara vakfetmesi olabildiği gibi, kendilerine miras kalacak dükkânın vakıf yoluyla ellerinden alınmış olmasından da kaynaklanmış olmalıdır (S.Ş.S. 445: 110).

Her üç vakıfta da dikkati çeken husus vakfın sadece bir cemaate tahsis edilmesidir. Adı geçen iki vakıfta sadece Ermeni, diğesinde de sadece Protestanlar zikredilmiştir. Maksi Cevher Hatunun Protestan olmasına rağmen vakfettiği dükkânın gelirini sadece Ermeni çocukların eğitimi ve Ermeni fakirlerine, Sara Hatun da Ermeni olmasına rağmen vakıf gelirini sadece Protestanlara tahsis etmiştir. Bu dönemde Protestanların bölgede etkinliklerini artırmalarıyla farklı mezhep mensupları arasında çatışma ve gerginliklerin yaşandığı görülmektedir. Siverek'te anılan dönemde Süryani Kadim (Ortodoks) ve Katoliklere karşı Protestanlar ile Ermenilerin yakınlaştıkları görülmektedir. Katolikler ve Protestanlar bölgede hem Süryani hem de Ermeni Ortodokslar arasında faaliyetlerini hızlandırmış, bu cemaatler arasında ciddi sürtüşmeler yaşanmıştır¹⁰. Hayır sahiplerinin vakıfların sadece bir mezhep mensuplarına tahsis etmeleri de buradaki ayrışmayı göstermesi açısından ilginçtir. Siverek'te 1884-85 yıllarında maarif komisyonunda gayrimüslimleri Protestan keşiş Davut Efendi temsil etmektedir. Keşiş efendi şehirdeki bu itibarlı mecliste yer aldığına göre kendi cemaati ve diğer Hristiyan mezhepleri arasında saygın bir kişiliği olmalıdır. Vakfın mütevellisi olarak Tavid (Davut) keşişin tayin edilmesi keşişin şehirdeki konumu ile ilgili olabilir. Ayrıca Ermeni ve Protestanlar arasında muhtemelen Katoliklere karşı bir yakınlık olduğu görülüyor. İkinci bir ihtimal hayır işinde bulunan kadınların Ermeni Protestan mezhebine geçiş yapmış olmalarıdır.¹¹ Ancak Müslüman hayır sahiplerinin (Siverek ölçeğinde) bir kısmının din farkını dikkate almadıklarını Hacı Azime Hatun vakfiye şartlarından gözlemlemek mümkündür. Azime Hatun vakfettiği Cincıklı Hamamı'nın gelirlerini Siverek'teki *Camii Kebir Mahallesi fukarasına* harcanması kaydını koymuştur. Bu mahallede Müslümanların yanında gayrimüslimler de yaşamaktadır (S.Ş.S. 445: 31). Vakfın geliri sadece Müslüman fakirlere tahsis edilmeyip bütün mahalle sakinlerine şart kılınmıştır.

Altun Hatun'un Yahudi Mabedine Vakfedilen Hanesi: Siverek'te Hasan Çelebi Mahallesi'nde yaşayan Yahudi Milletinden Şı'o'nun kızı Altun adlı kadın hayatta iken kendisine ait aynı mahalledeki altı göz evini burada yaşayan Yahudi milletine mahsus ma'bed olmak üzere vakfetmiştir. Ancak Altun'un vefatından sonra erkek ve kız torunları Mayır, Moşi, Üzeyr, Altun ve Sara babaannelerine ait evin mirasçısı olduklarını iddia ederek, adı geçen evin, vakıf mütevellisi olan Hayım'dan alınıp kendilerine teslim edilmesini talep ederler. İddialara cevap veren Hayım, Altun Hatun'un on dört yıl önce kendisi hayatta iken adı geçen evini Yahudi milletinin ibadeti için vakfedip, kendisini de mütevelli tayin ettiğini şehirdeki Yahudi cemaatinden "Merdik veledi Nesim ve Berho veledi Harun ve Büro veledi Nesim ve Muşi veledi Rahmo" adlı kişilerin şahadetleri ile ispatlamış ve Altun'nun torunları davadan men' olunmuşlardır. (S.Ş.S. 440: 158).

Belgeden anlaşıldığına göre Siverek'te küçük bir grup Yahudi topluluğu bulunmaktadır. H.1258/M.1842-43 tarihli Siverek Nüfus defterine göre Siverek merkezinde Yahudilerin nüfusu sekiz hanede 26 erkektir.

(BOA. NFS.d.2703, s.57). Küçük bir topluluk bile olsa miras konularında ve mal mülk davasında her zaman anlaşmazlıklar olabileceği görülmektedir. Altun Hatun, Hasan Çelebi Mahallesi'nin çarşıya yakın merkezi bir yerinde, altı odası ve eyvanı olan evini hayır cihetine tahsis etmiştir. Vakıf ev, cemaatin dini işlerine tahsis edildiği halde, davaları şer'î mahkemede çözülmüştür. Şahitler kendi cemaatlerinden olmasına rağmen şer'î kurallara göre tezkiye edilmişlerdir. Ayrıca bu belgenin de ortaya koyduğu gibi şehirde mahalle yapılanması homojen değildir. Hasan Çelebi Mahallesi'nde bulunan Yahudi mabedi olarak hizmet veren evin etrafında Müslüman aileler oturmaktadır. Ev daha önce Yahudi Milleti'nden vefat eden Altun'a ait olduğuna göre, Altun Hatun ve diğer Yahudi aileler aynı mahalle ve sokakta Müslümanlarla iç içe oturmaktadırlar. Osmanlı şehirlerinde mahallelerin dini ve etnik açıdan homojen olduğu burada da görülmektedir.¹²

Sonuç

Merkeziyetçi yapının giderek güçlendiği 19.yüzyılın ikinci yarısı, Osmanlı Devleti'nin adem-i merkeziyetçi unsurlarının işlevlerinin giderek azaltıldığı ve klasik dönemdeki güçlerini kaybettikleri bir dönem olarak bilinir. Merkeziyetçi uygulamalardan en çok etkilenen kurumların başında kadılık ve ona bağlı olan vakıf müessesesi gelmektedir. Fakat uygulamada Cumhuriyetin kuruluşuna kadar Siverek örneğinde olduğu gibi küçük bir kasabada bile vakıfların sosyal hayatın en önemli unsuru olmaya devam ettikleri görülmektedir. Siverek'te mahkemeye yansıyan vakıf davalarına bakıldığında, şehirde tamamen hayra yönelik vakıflar olduğu gibi daha çok ailevi ve yarı ailevi vakıflar bulunmaktadır. Bu dönemde mevcut vakıflara ek olarak, yeni vakıflar kurulmaya devam edilmiştir. Siverek'te gayrimüslimlere ait vakıflar da bulunmaktadır. Yahudi, Protestan ve Ermenilere ait vakıflar arasında evlada meşrut vakıflara rastlanmamıştır. Siverek'teki gayrimüslim vakıfları, öncelikle cemaat mekteplerine, kilise ve Yahudi mabedine olmak üzere, kendi cemaatlerinin fukarasına tahsis edilmişlerdir.

Siverek'te mahkemeye intikal eden vakıf problemleri arasında, hayra yönelik vakıfların devamlılığını sağlama amaçlı davalar, mülkünü vakfettikten sonra vefat edenlerin mirasçılarının itirazları, aile vakıflarında bir veya iki nesil sonra vakıf gelirinden yararlanan erkek mirasçıların hisse paylaşımında anlaşmazlıkları önemli bir yekûn tutmaktadır. Bu problemler arasında İslam hukukçuları ve yabancı araştırmacılar tarafından en çok tartışılan, aile vakıfları ile vakfın istibdali konusudur. Özellikle şahısların, vakıf malları, mülk mallarından daha kıymetli olmasına rağmen istibdale talip olması soru işaretlerine neden olmaktadır.

Mahkeme sicillerine yansıyan mevcut vakıfların dava ve problemleri, yeni kurulan vakıfların işlevleri ve mahiyetleri aslında belli bir dönemdeki Osmanlı toplumunun sosyal yapısına ayna tutmaktadır. Tanzimat döneminde de vakıfların hayatın merkezinde olduğu, sosyal yaşamın hemen her alanında insanları meşgul ettiği görülmektedir. Esnafa vakfedilen bir kuyunun tamirinden, çeşme, yol ve köprülere, bir fırıncının kiraladığı dükkândan, bir cami veya kilise ve mektep ihtiyacına, ailesinin servetini dağılmaktan kurtaran aile vakıflarına kadar küçük bir taşra kasabasında vakıfların sosyal hayatı ne nedenli canlı tuttuğu mahkeme kayıtlarının satır aralarından ortaya çıkmaktadır.

Kaynaklar

Arşiv Vesikaları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA).

BOA. NFS. d.2703,1258-1843-44 s.57-58.

443 No'lu Siverek Şer'iyeye Sicili, (Başlama Tarihi: H.1268, Bitiş Tarihi: H.1269).

438 No'lu Siverek Şer'iyeye Sicili, (Başlama Tarihi: H.1283, Bitiş Tarihi: H.1284).

441 No'lu Siverek Şer'iyeye Sicili, (Başlama Tarihi: H. 1285, Bitiş Tarihi: H.1290).

440 No'lu Siverek Şer'iyeye Sicili, (Başlama Tarihi: H.1288, Bitiş Tarihi: H.1297).

444 No'lu Siverek Şer'iyeye Sicili, (Başlama Tarihi: H.1288, Bitiş Tarihi: H.1298)

445 No'lu Siverek Şer'iyeye Sicili, (Başlama Tarihi: H.1306, Bitiş Tarihi: H.1309).

Kitap ve Makaleler

Akgündüz, Ahmet (2013). *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında vakıf Müessesesi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay.

Alkan, Mustafa (2014). *Adana Vakıfları, İnsan Vakıf ve Şehir*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Barkan, Ömer Lütfi (1940). "Şer'i Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar". İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, (Cilt. 6 Sayı.1), 168-181.

Berki, Ali Himmet (1969). "Vakıflar ve Vakıfların Maruz Kaldığı Tecavüz ve İhmaller." *Vakıflar Dergisi*, (VIII), s.335-340

Berki, Şakir (1969) "Vakfın Mahiyeti". *Vakıflar Dergisi*, (VIII), 1-7.

Bilmen, Ömer Nasuhi (1999). *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Basın ve Yayınevi.

Çatalacalı Ali Efendi(1324). *Fetavay-ı Ali Efendi (Fetavay-ı Feyziyye ile Birlikte)* Dersaadet: Naşir Muhammed Mehdi.

Demirel, Ömer (2000). *Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ez-Zerka, Ahmet Mustafa (1993). *Çağdaş Yaklaşımla İslam Hukuku*. Ter. Servet Armağan, İstanbul: Timaş Yay.

İlmiye *Salnâmesi (1334)*. Birinci Defa, Matbaa-i Amire.

Hilmi Efendi, Ömer (1977). *İthafu'l-ahlaf fi ahkâmi'l-evkâf*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.

Kozak İ.Erol (1985) *Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf*. İstanbul: Akabe Yay.

Köprülü, M. Fuat (1942). "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü". *Vakıflar Dergisi*, (II), 1-35.

Osmanlı Arşivinde Şeyhülislam Fetvaları (2015), Yayına Hazırlayanlar: Sinan Çuluk, Yılmaz Karaca, İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

Özkaya, H. Gökçen (2010) "Vakıf İstibdal Kayıtları, İstanbul'da Barınma Kültürü ve Kent Yapısına Dair Neler Sunar?". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (Cilt 8, Sayı. 16), 467-488.

Öztürk, Nazif (1995). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Pakalın, Mehmet Zeki (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Yediyıldız, Bahaeddin (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

Yüksel, Hasan (1988). *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*. Sivas: Dilek Matbaası.

Ekler

Ek 1. 440 No'lu Siverek Şer'îye Sicili, Belge No: 165

